Original Article
ISSN (Online): 2582-7472

ShodhKosh: Journal of Visual and Performing Arts
July 2024 5(7SE), 212–214

JAN LOKPAL MOVEMENT: A REVIEW OF THE ANTI-CORRUPTION MOVEMENT IN INDIA

जनलोकपाल आंदोलन: भारतातील भ्रष्टाचार विरोधी चळवळीची समीक्षा

Ravi Sahebrao Gaekwad [1], Dr. Dattu Dadasaheb Shende [2]

[1] Revision Center. J. Somaiya College, Ahmednagar Maharashtra, India
[2] Dada Patil College, Kopargaon, Dist. Karjat, Dist. Ahmednagar Maharashtra, India

https://crossmark.crossref.org/dialog/?doi=10.29121/shodhkosh.v5.i7se.2024.5877&domain=pdf&date_stamp=2024-07-31

DOI
10.29121/shodhkosh.v5.i7SE.2024.5877

Funding: This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Copyright: © 2024 The Author(s). This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

With the license CC-BY, authors retain the copyright, allowing anyone to download, reuse, re-print, modify, distribute, and/or copy their contribution. The work must be properly attributed to its author.

ABSTRACT

English: The Jan Lokpal Movement has to be seen as a significant socio-political event in India. The Jan Lokpal Movement emerged as an important phase in the anti-corruption movement in India. The Jan Lokpal Movement, which emerged in 2011, was led by social activist Anna Hazare. The movement demanded the establishment of an independent Lokpal with the power to investigate and prosecute cases of corruption of public administrative officials. This research paper reviews the Jan Lokpal Movement and explores the origin, development and impact of this movement on the political landscape of India. This research paper analyses the strengths and weaknesses of the Jan Lokpal Movement. At the same time, this research paper attempts to understand the dynamic nature of the anti-corruption movement in India and its impact on governance and civil society.

Hindi: भारतातील एक महत्त्वपूर्ण सामाजिक राजकीय घटना म्हणून जनलोकपाल आंदोलनाकडे पाहावे लागते. भारतातील भ्रष्टाचार विरोधी चळवळीतील एक महत्वाचा टप्पा म्हणून जनलेकपाल आंदोलन उदयास आले. 2011 साली उदयास आलेल्या जनलोकपाल आंदोलनाचे नेतृत्व सामाजिक कार्यकर्ते अण्णा हजारे यांनी केले. सार्वजनिक प्रशासकीय अधिकाऱ्यांच्या भ्रष्टाचाराच्या प्रकरणांची चौकशी करण्याचा आणि खटला चालवण्याचा अधिकार असलेले स्वतंत्र लोकपाल स्थापन करण्याची मागणी या आंदोलनातून करण्यात आली. हा शोधनिबंध जनलोकपाल आंदोलनाची समीक्षा करतो आणि या आंदोलनाची उत्पत्ती, विकास आणि भारताच्या राजकीय परिदृश्यावरील प्रभावाचा शोध घेतो. जनलोकपाल आंदोलनाचे सामर्थ्य आणि कमतरता यांचे विश्लेषण हा शोधनिबंध करतो. त्याचबरोबर हा शोधनिबंध भारतातील भ्रष्टाचार विरोधी चळवळीच्या सक्रिय गतिशीलतेचा आणि त्याचा शासन आणि नागरी समाजावर होणारा परिणाम समजून घेण्याचा प्रयत्न करतो.

Keywords: Anti-Corruption Movement, Administrative Officers, Investigation and Corruption, Political Scenario, Active Mobility, भ्रष्टाचार विरोधी चळवळ, प्रशासकीय अधिकारी, चौकशी आणि खटला, राजकीय परिदृश्य, सक्रिय गतिशीलता

1. प्रस्तावना

भ्रष्टाचार हे भारतापुढील दीर्घकाळापासूनचे एक गंभीर आव्हान आहे. ज्याचा भारताच्या शासन व्यवस्था, आर्थिक विकास आणि सामाजिक समानतेच्या विविध पैलूंवर परिणाम झालेला आहे. सरकारी संस्थांमधील उत्तरदायित्व आणि पारदर्शकतेच्या अभावामुळे पसरलेल्या निराशेतून 2011 मध्ये जनलोकपाल आंदोलन उदयास आले. या आंदोलनाचे उद्दिष्ट "जनलोकपाल" एक शक्तिशाली भ्रष्टाचार विरोधी संस्था स्थापन करण्याचा होता. ज्याला भ्रष्टाचाराच्या प्रकरणांची स्वतंत्रपणे चौकशी करण्याचा आणि खटला चालवण्याचा अधिकार असेल.

लाखो लोक सहभागी झाल्यामुळे या आंदोलनाला भारतभर व्यापक पाठिंबा मिळाला. भारतातीलच नव्हे तर आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील माध्यमांचे लक्ष या आंदोलनाने वेधून घेतले. जनलोकपाल आंदोलन हा भारताच्या लोकशाही इतिहासातील एक महत्त्वाचा टप्पा होता, ज्याने राज्यकारभारत नागरी समाजाची भूमिका, भ्रष्टाचार विरोधी उपायांची प्रभावीता याविषयी महत्त्वाचे प्रश्न उपस्थित केले.

2. उद्दिष्टे

1) जनलोकपाल आंदोलनाच्या उदयास कारणीभूत असलेल्या सामाजिक, राजकीय परिस्थितीच्या पार्श्वभूमीचा आढावा घेणे.
2) जनलोकपाल आंदोलनाला भारतीय समाजाच्या विविध वर्गांमध्ये समर्थन कसे प्राप्त झाले याचे अध्ययन करणे.
3) जनलोकपाल आंदोलनाच्या प्रसारामध्ये पारंपारिक व सोशल मीडियाच्या प्रभावाचा शोध घेणे.
4) भारतीय संसदेने पारित केलेल्या जनलोकपाल कायद्यामुळे भारतातील भ्रष्टाचार विरोधी चळवळीवर झालेल्या परिणामाचा शोध घेणे.

3. संशोधन पद्धती

प्रस्तुत शोधनिबंधात संशोधनासाठी “विश्लेषणात्मक अभ्यास” या संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात येईल.

प्राथमिक स्त्रोत: भाषणे, मुलाखत, आत्मचरित्रइ.

द्वितीय स्त्रोत: पुस्तके, विकिपीडिया, मार्गदर्शक पुस्तके, संपादकीय, राजकीय विश्लेषणात्मक भाष्यइ.

4. पार्श्वभूमी

जनलोकपाल आंदोलनाची मुळे इतिहासातील भ्रष्टाचार विरोधी प्रयत्नांमध्ये सापडतात. लोकपालची कल्पना प्रथम 1960 च्या दशकात प्रशासकीय सुधारणा आयोगाने मांडली होती. परंतु त्यानंतरच्या सरकारांना अशा प्रकारचा कायदा करण्यात अपयश आले. त्यानंतरच्या दशकांमध्ये प्रशासकीयअधिकारीआणिराजकीय नेते यांचा समावेश असलेले भ्रष्टाचार घोटाळे उघडकीस आल्याने नागरिकांमध्ये असंतोष निर्माण झाला आणि त्यातून भ्रष्टाचार विरोधी मजबूत उपायांची मागणी करण्यात आली. यूपीए दोन सरकारमधील 2G स्पेक्ट्रम, कोळसा,राष्ट्रकुलइ. घोटाळ्यांनी जनलोकपाल आंदोलनासाठी उत्प्रेरक म्हणून कार्य केले. या घोटाळ्यांच्या मालिकांनी भारताच्या राजकीय आणि नोकरीशाहीप्रणालीमधील खोलवर बसलेल्या भ्रष्टाचारावर प्रकाश टाकला. परिणामस्वरूप अण्णा हजारे आणि त्यांच्या समर्थकांनी जनलोकपाल विधेयकाचा मसुदा तयार केला. हा असा प्रस्तावित कायदा होता ज्यामध्ये पंतप्रधानांसह सार्वजनिक अधिकाऱ्यांच्या समावेश असलेल्या भ्रष्टाचाराच्या प्रकरणांची चौकशी करण्याचा आणि खटला चालवण्याचा अधिकार असलेली एक स्वतंत्र संस्था स्थापन करण्याची तरतूद होती.

5. संरचना

जनलोकपाल आंदोलनाचे नेतृत्व जरी अण्णा हजारे यांच्याकडे असले तरी पडद्यामागे अरविंद केजरीवाल, किरण बेदी आणि प्रशांत भूषण यांच्यासह अनेक कार्यकर्ते कार्यरत होते. या व्यक्तींनी आंदोलनाची रचना आणि रणनीती तयार करण्यामध्ये महत्त्वाची भूमिका बजावली. आंदोलनामध्ये सोशल मीडियाचा मोठ्या प्रमाणात वापर करण्यात आला.

आंदोलनाच्या सर्वात उल्लेखनीय धोरणांपैकी एक म्हणजे महात्मा गांधींच्या सत्याग्रहाच्या तत्त्वज्ञानाने प्रेरित असलेल्या अहिंसक सविनय कायदेभंगाचा वापर. सोशल मीडियाचा व्यापक प्रमाणात वापर करण्यात आल्याने समाजातील सर्वच स्तरातील विशेषतः मध्यमवर्गीय व तळागाळातील जनसमूह मोठ्या प्रमाणात या आंदोलनाशी जोडला गेला.

5.1. जनलोकपाल आंदोलनाचा भारताच्या राजकारण आणि समाजावरील परिणाम:

जनलोकपाल आंदोलनाचा भारतीय राजकारण आणि समाजावर खोलवर परिणाम झाला. या आंदोलनाने भ्रष्टाचाराचा मुद्दा लोकांच्या सार्वजनिक चर्चेत समोर आणला आणि शासनाला या समस्येचे निराकरण करण्यासाठी ठोस पावले उचलण्यासाठी भाग पाडले. आंदोलनाच्या परिणाम स्वरूप व जनतेच्या दबावामुळे भारतीय संसदेने 2013 मध्ये लोकपाल आणि लोकायुक्त कायदा संमत केला. या कायद्याद्वारे राष्ट्रीय स्तरावर लोकपाल आणि राज्यस्तरावर लोकायुक्तांचे कार्यालय स्थापन करण्याची व्यवस्था करण्यात आली. तरी देखील अण्णा हजारे आणि त्यांच्या समर्थकांनी प्रस्तावित केलेल्या जनलोकपाल विधेयकाच्या तुलनेत संसदेने मंजूर केलेला जनलोकपाल विधेयक कमकुवत असल्याची टीका करण्यात आली.

या आंदोलनामुळे नवीन राजकीय शक्तीचा उदय देखील झाला. जनलोकपाल आंदोलनातील प्रमुख नेत्यांपैकी एक अरविंद केजरीवाल यांनी आम आदमी पार्टीची स्थापना केली. आम आदमी पक्षाने स्वतःला भ्रष्टाचार विरोधी पक्ष म्हणून स्थापित केले आणि त्यानंतर दिल्लीत झालेल्या विधानसभा निवडणुकीत लक्षणीय समर्थन प्राप्त केले. भ्रष्टाचार विरोध या मुद्द्यावर राजकीय सत्तेत स्थापित होता येते हे पाहायला मिळाले. परंतु या सर्व यशानंतरही जनलोकपाल चळवळीला अनेक आव्हानांचा सामना करावा लागला. आंदोलनानंतर भ्रष्टाचार विरोधी चळवळीची गती कायम ठेवण्याच्या रणनीतीवरून

व उद्दिष्टांवरून नेत्यांमध्ये फूट पडली.जनलोकपाल आंदोलनाच्या माध्यमातून भारतातील भ्रष्टाचाराच्या व्यापक समस्येकडे लक्ष देण्याऐवजी फक्त एका कायद्यावर लक्ष केंद्रित करण्यात आले.

6. विश्लेषण

जनलोकपाल आंदोलन भारताच्या भ्रष्टाचार विरोधी चळवळीतील एक महत्त्वाचा टप्पा आहे. परंतु जनलोकपाल आंदोलनाचा वारसा गुंतागुंतीचा आणि विवादास्पद आहे. एकीकडे भ्रष्टाचाराबाबत जनजागृती आणि कायदा करण्यासाठी सरकारवर दबाव आणण्यात आंदोलन यशस्वी झाले, दुसरीकडे सामाजिक चळवळी टिकवून ठेवण्याच्या आव्हानांवर प्रकाश देखील टाकला. लोकपाल आणि लोकायुक्त कायदा संमत झाल्याने आंदोलनाचा विजय झाला असला तरी भ्रष्टाचार मुक्त भारत निर्माण करण्याचे स्वप्न पूर्णपणे साकार झालेले नाही.

जनलोकपाल आंदोलनाने प्रशासनातील नागरी समाजाच्या भूमिकेबाबतही महत्त्वाचे प्रश्न उपस्थित केले आहेत. सरकारवर कारवाई करण्यासाठी दबाव आणण्यात हे आंदोलन यशस्वी झाले असले तरी पारंपारिक लोकशाही प्रक्रियेला बगल दिल्याबद्दल आणि आपले उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी संसदेतर पद्धतींवर अवलंबून राहिल्याबद्दल टीकेचा सामना करावा लागला. भारतातील भ्रष्टाचार विरोधी प्रयत्नांच्या संदर्भात नागरी समाजाची सक्रियता आणि लोकशाही शासन यांच्यातील तणाव हा एक गंभीर मुद्दा उपस्थित झाला.

7. निष्कर्ष

जनलोकपाल आंदोलन हा भारताच्या भ्रष्टाचार विरोधी चळवळीतील महत्त्वाचा टप्पा होता. या आंदोलनाने भारतातील लाखो लोकांचे लक्ष वेधून घेतले, तसेच या आंदोलनामध्ये सहभागी देखील करून घेतले. जनलोकपाल आंदोलनाने भ्रष्टाचाराचा मुद्दा राष्ट्रीय चर्चेच्या अग्रभागी आणला आणि संसदेतून त्या विरोधात कायदा देखील पारित करून घेतला. या आंदोलनाला काही महत्त्वपूर्ण आव्हाने आणि मर्यादांचाही सामना करावा लागला

भारत भ्रष्टाचाराच्या समस्याने ग्रासलेला असताना जनलोकपाल आंदोलनातील अनुभव व धडे सामाजिक चळवळींसाठी प्रासंगीकआहेत. या आंदोलनाने नागरी समाजाची बदल घडवून आणण्याची क्षमता दाखवून दिली. त्याचबरोबर भ्रष्टाचाराची कारणे दूर करण्यासाठी शाश्वत सहभाग, धोरणात्मक सुसंगतता आणि व्यापक पद्धतशीर उपायांची विकासासाठीची गरज देखील अधोरेखित केली. भारतातील भविष्यातील भ्रष्टाचार विरोधी प्रयत्नांना जनलोकपाल आंदोलनाच्या यशाच्या आधारे उभारावे लागेल आणि चिरस्थायीव अर्थपूर्ण सुधारणा साध्य करण्यासाठी जनलोकपाल आंदोलनातील उणीवांपासून धडा घ्यावा लागेल.

सन्दर्भ

शहाघ. 2017, भारतातील सामाजिक चळवळी, डायमंड प्रकाशन, पुणे.
कुंभार, घोटाळे, 2018, समकालीन सामाजिक चळवळी, डायमंड प्रकाशन, पुणे.
Gupta V. K. DawraS. 2011, Jan Lokpal Bill, MD publications, New Delhi.
Tiwari P,2011, Anna Hajare-The New Revolutionary, Diamond books.
Kumar Anam, 2014, Arvind KejriwalA Man with a Mission, RPH Publications, New Delhi.